

TÜRK VAKIF HAT SANATLARI MÜZESİ KOLEKSİYONUNDA BULUNAN İPEK ÜZERİNE İŞLEME HAT LEVHALARI¹

*Zübeyde Cihan ÖZSAYINER**

İşleme, kasnak ve gergef adı verilen araçlara gerilen deri ve kumaşın çeşitli renkteki iplik, altın ve gümüş sim ve iğne kullanılarak yapılan bir süsleme sanatıdır.

Bu sanatın ilk örnekleri, M.Ö. 2500 yıllarında Sümer kadın kıyafetleri üzerinde kullanılan geometrik motifli işlemlerde ve Asur kadın elbiseleri ile Pers okçu kıyafetlerinde görülmektedir. Hitit, Frig ve Lidya uygarlıklarında ileri düzeyde olan işleme sanatının gelişimi daha sonraları da kesintisiz sürmeye devam etmiştir.

İslam dininin kabulünden sonra, işlemlerde doğaya yönelik motifler kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un "*Divan-ü Lügat-it Türk*" isimli kitabında; "pamuk, ipek, keten, iğne, yüksük" gibi kelimeler geçmesi ile araç ve gereçler hakkında bilgi edinilmektedir.

Anadolu da Beylikler Döneminde Türklerin işleme sanatını icra ettikleri ile ilgili olarak, "*İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*" ve "*Aşıkpaşa oğlu Tarihi*" gibi yazılı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklarda, 20 tane gergef işleyen cariye'nin varlığından söz edilmektedir. Akşehir de yer alan iki mezartaşı üzerinde "gergef işleyen kadın tasvirlerinin" bulunması, Orta Çağda işleme sanatçılarına verilen önemi vurgulamaktadır.

Selçuklular da işleme sanatına önem vermişlerdir. Türk İşlemeciğinin en parlak dönemi, Osmanlı Devrinde görülmektedir. Osmanlı işleme sanatı, batı âleminin aksine, sarayda kullanıldığı gibi halk tarafından da kullanılmıştır.

Osmanlı devrinde 16. yüzyıldan itibaren kullanılan kum işi, zerduş, pesend, sarma, hesap işi teknikleri, 17. yüzyılda da tekrarlanarak kullanılmıştır. 17. yüzyıla ait olan belgelerde, işleme yapan hanımlar ve aldıkları ücretler konusunda bilgiler mevcuttur. 18. yüzyılda Barok ve rokoko sanatın etkileri altında, dival, balıksırtı, aplike, muşabbak, mürver, suzeni kasnak, çift dolgu gibi teknikler kullanılmıştır. 19. yüzyılda yapılan işlemlerde kalite bozulmalarının görüldüğü, 20. yüzyılda ise, bu sanat, makine ile yapılmaya başlamıştır.

İşleme sanatı, Batılılaşma Dönemine kadar, işleme tekniklerini bilen "aşina kadınlar"

¹Bu makale 22-24 Mart 2012 tarihleri arasında I. Uluslararası Kitap Sanatları Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Müdürü

olarak tanınan ustalar tarafından öğretiliyordu. (1) İstanbul da, sipariş üzerine, para karşılığında bazı türdeki el işlemlerini yapan, kadınların varlığına ilişkin belgelerin varlığı bilinmektedir. Tanzimat Devrinden sonra, 19. yüzyıl sonlarına doğru ise, İstanbul da el işlemeciliğinin çok sayıda erkek ve kadın işçinin istihdamını sağlayan bir sanayi durumuna geldiği anlaşılmaktadır.

Türk İşleme Sanatı konusunda yayınlanan araştırmalarda, işlemenin, "kaşbastı, mendil, çevre, yağlık, makrama, havlu, önlük, uçkur, kuşak, tirkeşlerde" yer aldığı belirtilmiştir(2), ancak işleme hat levhalarının varlığından söz edilmemiştir. Bu konu, sınırlı sayıdaki yayınlarda ele alınmıştır.(3)

Bu araştırmada, Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı, İstanbul Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde bulunan, çeşitli renkte iplik ile genellikle ipek kumaş ve karton üzerine, çeşitli teknikte işlenen hat örnekleri sanat tarihi disiplini içinde incelenecektir.

Envanter no.1430 olan, 50,5x 51 cm. ebadındaki levhada, beyaz zemin üzerine bordo renkli iplik ile hattat Şefik'in H. 1286 tarihli *Aleyke Avnullah* ibareli sülüs istif, *sarma* tekniğinde (4) işlenmiştir. Yazı istifinin üst kısmında, sağ ve solda aynı teknikte gelincik çiçekleri işlenmiştir. Yazının etrafında basit bir işlemeden çerçeve bulunmaktadır.

Envanter no. 2067 olan, 80x34 cm. ebadındaki levhada, bal rengi zemine, sarı renkli iplik ile H. 1327 tarihli *fallahu hayrun hafizen ve hüve'erhamur rahimin* ibareli sülüs istif, *zincir* tekniğinde işlenmiştir. Yazı istifinin alt kısmında vazunun sağ ve solundan çıkan renkli çiçeklerle süslü bir çelenk yer almaktadır. İşleme yazıda hattat imzası yoktur.

Envanter no. 2082 olan, 76x50 cm ebadında olan levhada, bej renkli ipek zemin üzerine sarı renkli iplik ile H.1337 tarihli, üstte istifli sülüs Besmele: *Bismillahirrahmanirrahim*, altta ise, *Nasrun minellahi fethen garip, ve beşşer'el müminine ya Muhammed'* ibaresinden oluşan sülüs istif, *Çin iğnesi* tekniğinde işlenmiştir. Yazının üstünde, sağ ve solunda, işleme renkli çiçek buketleri yer almaktadır.

Envanter no. 1407 olan, 74x 86,5 cm. ebadındaki levhada, bal rengi zemine, sarı iplik ile üstte sülüs Besmele: *Bismillahirrahmanirrahim*, altta ise istifli sülüs ile *Kelime-i Tevhit: Lailahe illallah Muhammedün Resulallah* ibaresi, *sarma* tekniğinde işlenmiştir. Ketebesiz ve tarihsizdir. Yazının etrafında, çiçek, kıvrımlı dal ve yapraklardan oluşan bir çelenk bulunmaktadır. Bunun içinde, yazının alt ve üstünde işleme çiçek ve yaprak motifleri yerleştirilmiştir.

Envanter no. 2079 olan, 105x 99 cm. ebadındaki levhada, bej renkli zemine kahverengi iplik ile hattat Hamdi'nin, *Re'sül hikmeti mehafetullah* ibareli istifli sülüs hattı, *Çin iğnesi*

teknğinde işlenmiştir. Yazının etrafında, gelincik, papatya, kıvrımlı dal ve yaprak motiflerinin oluşturduğu bir çelenk bulunmaktadır.

Envanter no: 1716 olan, cm. 62x48 cm. ebadındaki levhada, beyaz karton zemin üzerine kırmızı renkli iplik ile *Ya Hafız* ibareli istifli sülüs hat, *sarma* tekniğinde işlenmiştir. Ketebesiz, tarihsizdir.

Envanter no. 1719 olan, 51x 43,5 cm ebadındaki levhada, beyaz karton zemine, pembe iplik ile Saff Suresi'nin 13. Ayeti olan: "nasrun minallâhi ve fethun karîb(karîbun)" ibareli istifli sülüs hat, *sarma* tekniğinde işlenmiştir. Ketebesiz ve tarihsizdir.

Envanter no: 2050 olan, 55,5x 55,5 cm ebadındaki levhada, koyu pembe renkli zemine, bej renkli iplik ile: " ve hüve ala külli şey in kadir" ibaresi müsenna (aynalı) olarak cami formunda *zincir işi* tekniğinde işlenmiştir.

Envanter no: 1786 olan, 70x57 cm. ebadındaki levhada, açık pembe renkli zemin üzerine, bej renkli iplik ile En'âm Suresinin 79. Ayeti olan: "şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir" anlamını veren, " *İnne salati ve nüsüki ve mahyaye ve memati lillahi rabbil alemin* " ibaresi, yani Kurban Kesme Duası, *sarma* tekniği ile tuğra formunda işlenmiştir.

Osmanlı tuğralarının sağ üst kısmında bulunan yuvarlak alanlarda, tuğranın ait olduğu padişahın takma isminin yer alması gelenek olarak kabul edilmiştir. Bu tuğranın mahlas kısmında " *kalellahi teali* " ibaresi bulunmaktadır.

Envanter no.2099 olan, 56x 49 cm. ebadındaki ortasında gül ve tütün yaprakları bulunan krem renkli levhanın köşelerinde, sülüs hat ile yazılmış, *Ebubekir, Ömer, Osman, Ali radiallahu*, ibareleri yeşil iplikle, *anhü* ibareleri ise, pembe iplik ile, hattat adının verildiği *resmehu Sami* imzası ise kırmızı iplik ile *sarma* tekniğinde işlenmiştir.(5)

İncelenen işleme hatlar, önemli hattatların yazı kalıpları kullanılarak, işleme sanatçıları tarafından yapılmışlardır. Hatlar, tek veya birden fazla satır halinde yazıldığı gibi, bazı örneklerdeki işleme hatların tek satır üzerine istif yapılarak yerleştirildiği görülmektedir.

Bazı işleme yazılar, tuğra ve cami formunda istiflenmiştir. Cami formunda istiflenen örnekteki hatlar müsenna (aynalı) olarak düzenlenmiştir.

Yazılar, beyaz, bal rengi, pembe, kırmızı, mavi renkli ipek saten kumaşlar üzerine, sarı, pembe, kırmızı, yeşil, kahverengi, siyah renkli iplikler ile, *sarma*, çin iğnesi ve zincir tekniğinde işlenmiştir.

İşleme yazıların metinlerinde, Besmele ve Kelime i Tevhit, Hadisi Şerif, Kuran-ı Kerim Surelerinden ayetler, Esmâ'ül Hüsna, 4 Halife ve tarikat isimleri yer almaktadır.

İşleme hatlar sade bezemesiz olarak düzenlendiği gibi, bazılarının etrafında natüralist

üslûpta renkli çiçek ve yaprakların oluşturduğu, çelenklerden bezemeler yer almaktadır.

İncelenen işleme hatlar, H.1286, H.1321, 1327, 1337 tarihlerine ait olup, Sami Efendi, Hamdi, Şefik gibi usta hattatlar tarafından yazılmıştır. Bazı işleme hat örneklerinde tarih ve ketebe bulunmamaktadır.

Değerli hattatların yazı örneklerini kumaş üzerine işleyen, işleme sanatçıları mütevazı davranarak, eşsiz işlemlere imza atmamışlardır.

Sanat Tarihimizde önemli bir yer tutan işleme yazıların, gizli işleme sanatçılarını rahmet ve saygı ile anarak, bu işleme hatların yaşatılması, korunması ve dünya durdukça var olması en büyük dileğimizdir.

Dipnotlar:

(1) Zübeyde Cihan Özsayiner, "Yazıyı Kumaşa Dokuyan Eller", Antik Dekor Dergisi, Sayı. 79, İstanbul Kasım Aralık 2003, sayfa:112.

H.Örcün Barışta, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemleri, Ankara 1999, sayfa: 18, 19, 20,166, 167, 178,179, 180,182, 183.

(2) Macide Gönül, Türk Elişleri Sanatı(XVI- XIX Yüzyıl), İstanbul 1983, sayfa: 15- 46. Cemal Kafadar, "Tanzimattan Önce Osmanlı Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", Çağlarboyu Anadolu da Kadın, Anadolu da Kadının 9000 Yılı, İstanbul 1993, sayfa: 204.

(3) H. Örcün Barışta, "Dolmabahçe Sarayında Türk İşleme Sanatından Örnekler", Milli Saraylar, Ankara 1994/1995, sayfa:85.

(4) H. Örcün Barışta, Türk İşlemlerinden Teknikler, Ankara 1997, sayfa: 120.

(5) Zübeyde Cihan Özsayiner "Yaprak Üzerine Yazılan Hatlar", Antik Dekor Dergisi, Sayı: 13, İstanbul 1992, sayfa: 41.

